

МАЛ, АМЬТДЫН ХАМУУ ӨВЧНӨӨС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ, ТЭМЦЭХ ЗААВАР (ЧЕСОТКА, MANGE)

НЭГ. ЕРӨНХИЙ МЭДЭЭЛЭЛ

1.1.Зорилго: Мал, амьтдын хамуу өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх арга хэмжээг оновчтой, шуурхай, үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд оршино. Энэ өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг Мал, амьтны эрүүл мэндийн тухай хуулийн 4.1.6-д, өвчинтэй тэмцэх арга хэмжээг мөн хуулийн 4.1.7-д заасан утгаар тус тус ойлгоно.

1.2.Хамрах хүрээ: Мал, амьтдын хамуу өвчин гарсан хот айл, ферм энэ өвчнөөр тайван бус нутагт уг өвчинтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд энэхүү зааврыг ашиглана. Зааврыг мал эмнэлгийн бүх шатны байгууллага, түүний ажилтан, малын эмч, мал эмнэлгийн техникийн ажилтан, байцаагч, малчин, иргэн, мал өмчлөгч хуулийн этгээд, орон нутгийн удирдлага дагаж мөрдөнө.

1.3.Тодорхойлолт: Хамуу нь Acariformes багийн Sarcoptiformes, Trombidiformes, Oribatei салбар багийн хачгаар үүсдэг, ужиг явцтай төрөл бүрийн малд янз бүрийн шинж тэмдгээр илэрдэг өвчин юм.

Psoroptes: Псороптоз нь Psoroptidae язгуурын Psoroptes төрлийн хачгаар үүсэх ба мал бүрд өвөрмөц зүйлийн хачиг зохицсон байдаг. Адуунд *P.equi*, үхэрт *P.bovis*, туулайд *P.cuniculi*, хонинд *P.ovis* зүйлийн хачиг биеийн сахлаг үстэй хэсэгт шимэгчлэн хамуу үүсгэнэ.

Sarcoptes: Саркоптоз нь Sarcoptidae язгуурын Sarcoptes төрлийн жижиг хачгаар үүснэ. Адуунд *S.equi*, хонинд *S.ovis*, үхэрт *S.bovis*, гахайд *S.suis*, ямаанд *S.caprae*, тэмээнд *S.cameli*, нохойд *S.canis* зүйл тус тус шимэгчилнэ. Үүсгэгч арьсны гүнд, тунгалагийн шингэнээр хооллон амьдарна. Өвчилсөн хонины толгой ихээхэн хагтаж, хогжруутдаг учир Монголчууд "хохь" хамуу гэж нэрлэдэг.

Chorioptes: Хориоптоз нь Psoroptidae язгуурын Chorioptes төрлийн арьс идэгч хачгаар үүснэ. Үхэрт *Ch.bovis*, адуунд *Ch.equi*, хонинд *Ch.ovis*, ямаанд *Ch. Caprae* зүйл хачиг шимэгчилнэ. Chorioptes төрлийн хачиг эпидермсийн хайрс, хуурай хаг, хогжруугаар хооллоно.

Demodex: Demodecidae язгуурын Demodex төрлийн хачгаар үүснэ. Хонинд *D.ovis*, ямаанд *D.caprae*, адуунд *D.equi*, нохойд *D.canis* зүйл тус тус шимэгчилнэ. Хачиг арьсны гүнд хэсэг бүлгээр байрлан шимэгчилнэ.

1.4.Үүсгэгчийн онцлог, тэсвэрт чанар: Маагууны хачиг малын арьсны гадаргуу эпидермсийг хошуугаараа цоолон эдийн шингэн ба тунгалагийг сорж амьдарна. Авгалдай болон хүүхэлдэй бэлэг боловсорсон хачгийн адил шимэгчилнэ. Хачиг арьсны

эд, эсийг гэмтээн ялангуяа үсний угийг гэмтээснээр мал аяндаа турж, идэш тэжээлээсээ гарах ба цусны улаан, цагаан эсийн тоо цөөрнө.

1.4.1.*Psoroptes* төрлийн хачиг уртавтар зууван хэлбэртэй, арьсны хучуур эдийг гэмтээж, тунгалагаар хооллох зориулалттай хатгаж, цоолох хэлбэрийн амны аппараттай, хошуу урт, жад ба цүүц хэлбэртэй. Хөл урт, бүдүүн, эвцэлдээний овгор биеийн хойд талд байрлана. Бие гүйцсэн эмэгчин хачиг 0.8 мм урт, 1,2,3 -р хос хөл дээрээ үелсэн өргөстэй, хонхон хэлбэрт урт соруултай, 3 дах хөл 4 дэх хөлнөөс урт, бүдүүн. Бие гүйцсэн эрэгчин хачиг 0.5 мм урт дөрвөлжиндүү биетэй, хүрээтэр, гялтан өргөстэй, нурууны хойд талд сүүл маягийн хялгасан өргөс бүхий овгортой 1,2 болон 4 дүгээр хос хөл дээр үелсэн өргөстэй, хонхон хэлбэрт урт соруултай. Өндөг, авгалдай 1,2 шатны нимф, бие гүйцсэн шат гэсэн хөгжлийн мөчлөгөөр дамжин хөгжинө. Бие гүйцсэн эрэгчин хачиг эмэгчин телеонимфтэй эвцэлдэнэ. Үр тогтсон эмэгчин хүүхэлдэй гуужаад бэлэг боловсорсон эмэгчин хачиг болж өндөглөнө. Арьсны эпидермсийн гүнд буй эмэгчин хачиг өдөрт 2-8 өндөг гаргаж, өндөгнөөс 2-3 хоногийн дараа 6 хөлтэй авгалдай гарч, улмаар эрэгчин ба эмэгчин хүүхэлдэй болно. Ийнхүү хөгжлийн бүрэн мөчлөг дунджаар 2 долоо хоног үргэлжилнэ.

1.5.Тархвар зүйн онцлог: Хамуу нь манай орны байгаль цаг уур, газар зүйн нөхцлийн бүх нутагт өргөн тархсан хашаа, хороо, байрны малд ихэвчлэн тохиолддог шимэгч юм.

1.5.1.*Psoroptes*: Маагуу эрс тэс цаг ууртай манай орны нөхцөлд нэлээд тархсан өвчин бөгөөд өвчилсөн мал өвөл, хаврын улиралд ноосоо гэж нүцгэрэн үхэх, амьдын жингээ алдах, ашиг шим татрах зэргээр эдийн засагт ихээхэн хохирол учруулдаг. Хонины маагуу жилийн хүйтэн, чийгтэй улиралд нийт малыг хамран гарч зуны улиралд багасдаг улирлын чанартай өвчин юм. Өвчний хүндрэл өвлийн сүүлч, хаврын саруудад явагддаг ба өвчтэй, эрүүл малыг хамт малласнаас халдварлах бөгөөд дулаан, чийглэг тохирсон нөхцөлд хачгийн хөдөлгөөн ихсэж, халдварлалт түргэснэ. Өвчтэй мал хавьтсан ойртсоноо шөргөөж, амьд хачиг агуулсан хаг хогжрууг үлдээнэ. Хамууны хачиг 10⁰С-д нарны илчинд хялбархан үхнэ. Маагуу малчдын хувцас бусад төрлийн малаар дамжин халдварлана.

1.5.2.*Sarcoptes*: Энэ хамуу хаврын улиралд маш түргэн хөгжиж олон тооны малыг хамран дэлгэрч, зуны улиралд тогтонги байдалд орно. Зуны цагт арьсны үрчлээний завсраар хадгалагдаж байгаад намар дахин сэргэж, үржин өвчин үүсгэнэ. Арчилгаа, маллагааны муу нөхцөлд өвчин хүндрэх ба өвчтэй, эрүүл мал хамт байснаас өвчин даамжирна. Хохь хамуу эрлийз хонинд ховор монгол хонинд элбэг тохиолдоно.

1.5.3.*Chorioptes*: Хориоптоз хүйтэн, чийгтэй улиралд элбэгшиж, зуны улиралд багасдаг.

1.5.4.*Demodex*: Демодекоз манай орны хонь, ямаанд нэлээд тархсан.

1.6.Халдварын эх үүсвэр, дамжих зам: Хамуутай мал, амьтан байрлаж байсан хот, бууц, хашаа хороо, бэлчээр, малд хэрэглэж байгаа элгэвч, нэмнээ, хошуувч зэргээр дамжин халдварлана.

1.7.Эмнэлзүйн шинж тэмдэг:

1.7.1.*Psoroptes*: Өвчний анхны шинж тэмдэг арьсан дээр жижиг зангилаа үүсч эхлэн, улмаар цэврүүтэн хагарч, шингэн нь малын ноостой барьцалдан наалдаж хатаад арьсан дээр хайрсархаг зүйл хаг, хогжруу үүсгэнэ.

1.7.2.*Sarcoptes*: Халдвар авсанаас хойш 2 долоо хоног болоод эхний шинж тэмдэг илэрнэ. Хамууны хачиг богино үстэй арьсанд, тухайлбал хүзүү, толгой, хамрын хянга, уруул, жавьж, нүдний эргэн тойрон, чихний дэлбэн, шанаа, эрүү, хоолой зэргээр эхлэн байрлаж хүндэрсэн үед урд хөл, омруунд байрлаж өвчлүүлдэг.

1.7.3.*Demodex*: Нүдний эргэн тойронд гүвдрүү харагдах ба ойр хавийн эд эсийг гэмтээн, арьс нимгэрч цоорон үргэлжилсэн яр шарх болох бөгөөд хэд хэдэн гүвдрүү доогуураа нийлж арьсыг хөндийлөн идээлүүлнэ. Үс халцран унана.

1.8.Эмгэг бие бүтцийн хувиралт: Малд эмнэлзүйн үзлэг хийж биеийн гадна талын байдал, малын биед байрлах үүсгэгчийн үзэгдэх шинж тэмдэг зэргийг ажиглана.

1.8.1.*Psoroptes*: Үс нь унаж, халцарсан арьсны хэсэг зузааран, уян хатан чанараа алдаж, хуурай хаг, хогжруугаар бүрхэгдэн үрчийж хагарна. Ингэж гэмтсэн хэсэг загатнахгүй боловч малын элдэв хөдөлгөөнд саад учруулан таталдаж арьсны физиологийн эрүүл ажиллагааг алдагдуулна. Мал хамуурсан газраа хөл, эврээрээ маажих, шүдээрээ мэрэх, зулгаах, хавьтсан ойртсондоо шөргөөх шинж тэмдэг үзэгдэхээс гадна өвчилсөн хэсгийг гараараа дарж үзэхэд хонь байж ядан хотойх, холбигонох, толгойгоо гэдрэг буюу хажуу тийш болгож уруулаа хөдөлгөх зэрэг өвөрмөц шинж үзүүлдэг.

1.8.2.*Sarcoptes*: Хамуурсан хэсгийн арьсны халуун ихсэж овойн, жижиг зангилаанууд хэлбэртэй болж улмаар цэврүү үүсч тэр нь хагаран саарал өнгийн хаг, хогжруу болдог. Арьс загатнаж улмаар үргэлжилсэн яр болж, тэр нь хатаж дайртаад, мэрэлт шөргөөлтийн улмаас хагарч сэдрээд 6-р сараас өтөх явдал их тохиолдоно. Өвчтэй мал түргэн турж, өсвөр малын өсөлт, хөгжилт зогсоно. Том малын ашиг шим буурч, ажлын чадвар эрс багасна.

1.8.3.*Demodex*: Өвчин хүндэрсэн үед эдгээр зангилаа бүүр томорч арьсаа идсээр арьс зөөлрөн сунаж, хонины хорголын чинээ молцог маягийн бэлцгэнэсэн овгорууд болно. Тэмтрэн үзэхэд маш их хөндүүрлэнэ. Нядалсан буюу үхсэн малын арьсыг өвчсөний дараа дотор талаас нь харвал их бага хэмжээний шар толбууд тодорхой харагдана.

ХОЁР. ТЭМЦЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ

2.1.Дуудлага өгөх: Хамуу өвчний шинж тэмдэг илэрч мал, амьтны үс ноос нь ялангуяа хүйтэн сэрүүний улиралд халцарсан, унасан, загатнаа үүсгэдгээс мал биеэ маажих, биеэ шөргөөх, арьс халцарч шархлаа үүсэх зэрэг уг өвчнөөр өвчилсөн шинж тэмдэг илэрсэн тохиолдолд малчин, мал өмчлөгч нь сум, дүүргийн мал эмнэлгийн тасаг, гэрээт мал эмнэлгийн үйлчилгээний нэгжид мэдэгдэнэ.

2.2.Оношилгоо: Гэрээт мал эмнэлгийн үйлчилгээний нэгжийн малын эмч өвчний тархвар зүйн байдал, өвчилсөн мал, амьтанд илэрч буй эмнэл зүйн шинж тэмдэг, бие бүтцийн эмгэг хувиралт, малчнаас авсан асуумж зэргийг үндэслэн анхны онош тогтооно.

2.2.1.Лабораторийн оношилгоо: Мал амьтны эктопаразитыг илрүүлэх MNS4987:2000 шинжилгээний аргаар шинжилнэ. Лабораторийн шинжилгээнд хэрэглэх сорьц авахдаа

- *Sarcoptes*: Петрийн аяга, цагний шил эсвэл цодонг мал, амьтны биед нягт шахаж бариад, хурц хутгаар арьсны эрүүл ба гэмтсэн хэсгийн заагаас хусдас авна. Энэ төрлийн хачиг арьсны гүнд байдаг тул цус шүүртэл гэмтэлтэй хэсгээс сайтар хусаж хусдас авна.
- *Psoroptes*: Энэ төрлийн хачиг илрүүлэхэд хялбар бөгөөд хамуурсан хэсгээс авсан хусдасыг Петрийн аяганд авч наранд халаахад хачиг нь дулааны нөлөөгөөр хаг хогжруунаас сугаран гарч, тал бүр тийшээ гүйх нь энгийн нүдээр харагдана.
- *Demodex*: Мал, амьтны арьсны голомттой хэсэг болон гүвдрүүнээс нэг удаагийн хутгаар гүвдрүүний төв хэсэгт цоолж, доторх агуулагдахууныг шахаж, цодонд сорьц авна.

2.2.2.Ялгаварлан оношилгоо: Хамуу өвчнийг гадаад үзэгдэх шинж тэмдгийн хувьд таних нь амар боловч цахлай, ширхтэх, арьсны элдэв эмгэгээс ялгаварлах шаардлагатай.

2.3.Эмчилгээ: Бүх малд нэг бүрчлэн эмнэлзүйн үзлэг хийж хамуу өвчнөөр өвчилсөн малыг ялган тусгаарлаж, малын эмийн улсын бүртгэлд бүртгэгдсэн Флуметрин, дельтаметрин, циперметрин агуулсан угаалгын бэлдмэлээр мал угаалгын ваннд шумбуулж 2 удаагийн давталттайгаар угаах, мөн ивермектин агуулсан тарилгын бэлдмэлийг зааврын дагуу 14 хоногийн зайтай 2 удаа давтан тарих.

Малын хашаа, хороо бууцыг биотермийн аргаар халдваргүйтгэхийн зэрэгцээ хашаа, саравч, төлийн пүнз, хэвтэр бууцыг дулааны улиралд креолинээр, хүйтний улиралд хуурай бэлдмэлээр шавжгүйтгэх ажлыг зохион байгуулахад үр дүнтэй.

ГУРАВ.ТЭМЦЭХ, УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ

3.1.Тандалт:

3.1.1.Хамуу өвчний эрсдэл, дэгдэлт гарсан тохиолдол бүрт уг өвчний шалтгааныг арилгах хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ.

3.1.2.Сум, дүүргийн мал эмнэлгийн тасаг, гэрээт мал эмнэлгийн үйлчилгээний нэгжээс хамуу өвчний эмнэлзүйн илрэлд байнгын ажиглалт, тархвар зүйн асуумж судалгаа явуулж, өвчний түүхэн баримт, тухайн нутгийн шимэгчтэх өвчний мэдээллийн сан, бүртгэлийг үндэслэн тандалт хийнэ.

3.1.3.Хамуу өвчний тандалтыг сум, дүүргийн мал эмнэлгийн тасгийн тархвар зүйч нутгийнхаа онцлогтой уялдуулан тархвар зүйн цахим зураглал хийж дүн, мэдээг дээд шатныхаа мал эмнэлэгт тогтоосон хугацаанд хүргүүлнэ.

3.2. Урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх арга хэмжээ: Хамуу өвчин илэрсэн хот айл, ферм, аж ахуйн нэгжид дараах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлнэ.

Сум, дүүргийн төр захиргааны байгууллага, мал эмнэлгийн тасаг

3.2.1.Хамуу өвчний тархвар зүйн судалгаа, мэдээллийн санг үндэслэн уг өвчинтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх дэд хөтөлбөр, төсөл, төлөвлөгөө боловсруулан баталж, хэрэгжилтийг хангаж ажиллана.

3.2.2. Хамуу өвчний илрэх шинж тэмдэг, халдварлах нөхцөл, тэмцэх арга хэмжээний талаар мэдээлэл, гарын авлага бэлтгэж малын эмч, мал эмнэлгийн техникийн ажилтан, малчид, мал өмчлөгчдөд түгээсэн байна.

3.2.3.Уг өвчинтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх зааврын хэрэгжилтэд мал эмнэлгийн улсын байцаагч хяналт тавьж, тасгаас цаашдын зорилтын талаар бодлого чиглэл боловсруулна.

Мал эмнэлгийн үйлчилгээний нэгж, малын эмч, техникийн ажилтан

3.2.4.Гэрээт малчид, мал бүхий иргэдийн мал сүрэгт улирал бүр эрүүл мэндийн үзлэг хийж, өвчтэй малд шинж тэмдгийн эмчилгээ хийж, нийт малыг урьдчилан сэргийлэх боловсруулалтад хамруулна.

3.2.5.Хамуу өвчин тогтмол гардаг хот айл, бүс нутгийн малыг зун, намрын угаалга, боловсруулалтад хамруулах, мал эмнэлгийн арга хэмжээнд шаардагдах хашаа хороо, тоног төхөөрөмж, багаж хэрэгсэл, хүн хүчээр хангаж ажиллана.

3.2.6.Өвчний шалтгаанаар үхсэн малын хүүр, сэг зэмийг холбогдох зааврын дагуу устгах арга хэмжээг зохион байгуулна.

3.2.7.Малын хашаа, байр, бэлчээр, уст цэг орчмын ариун цэвэр, эрүүл ахуйн шаардлагыг хангуулж, өвөлжөө хаваржаанаасаа нүүхдээ малын хашаа, хорооны бууцыг халдваргүйтгэх, тэжээлийн үлдэгдлийг шатааж устгах зэрэг арга хэмжээг хэрэгжүүлж, холбогдох заавар, зөвлөмжөөр хангаж ажиллана.

Хот айл, фермер, малчин, мал, амьтан өмчлөгч хуулийн этгээд:

3.2.8. Мал сүргээ улирал тутам эрүүл мэндийн үзлэгт оруулж, захиалгат болон зайлшгүй шаардлагатай угаалга, боловсруулалтад технологит цаг хугацаанд нь тогтмол хамруулж байна.

3.2.9. Малын өвчинтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх болон эрүүл мэндийн талаар мал эмнэлгийн байгууллага, малын эмчийн шаардлагыг бүрэн биелүүлнэ.

3.2.10.Малын хашаа байр, бэлчээр, уст цэг орчмын ариун цэвэр, эрүүл ахуй, нөхцлийг уг өвчинтэй тэмцэх заавар, малын эмчийн зөвлөмжийн дагуу хэрэгжүүлнэ.

3.2.11.Мал, амьтныг хамуу өвчний халдварт өртөхгүй байх нөхцлөөр хангах, өвөлжөө хаваржааны бэлчээр, бууцандаа намар эрт орохгүй байна.

3.2.12.Өвөлжөө, хаваржаанаасаа нүүх, намар хот бууцаа задалсны дараа малын хашаа, хорооны бууцыг биотермийн аргаар халдваргүйтгэх, баас, тэжээлийн үлдэгдлийг шатааж устгах зэргээр жилд 2 удаа заавал шавжгүйтгэл, халдваргүйтгэлийг малын эмчтэй хамтарч зохион байгуулна.

ДӨРӨВ. ТЭМЦЭХ, СЭРГИЙЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭНИЙ ТӨЛӨВЛӨЛТ, САНХҮҮЖИЛТ

4.1.Тархвар зүйн судалгаанд суурилсан төлөвлөлт

4.1.1. Сум, дүүргийн мал эмнэлгийн тасгийн тархвар зүйч, мал эмнэлгийн үйлчилгээний нэгжийн малын эмч нар малчдын төлөөлөл, орон нутгийн удирдлагатай хамтран өмнөх жилд хамуу өвчин гарах, тархах, намжихад нөлөөлсөн дараах хүчин зүйлсэд оролцооны аргаар судалгаа, дүн шинжилгээ хийж өвчинтэй тэмцэх, сэргийлэх ажлын үр дүн, цаашдын зорилтын талаар мал эмнэлгийн тасагт хэлэлцэж дүгнэлт гаргана. Үүнд:

- Хамуу өвчний гаралт тархалтын онцлог
- Цаг уур, бэлчээр, малын арчилгаа маллагаа
- Малын шилжилт хөдөлгөөн, отор нүүдэл
- Эм, бэлдмэлийн хүрэлцээ, идэвх, чанарын доголдол
- Эмчилгээ, урьдчилан сэргийлэлтийн оновчтой байдал, өөрчлөх үндэслэл
- Эмчилгээ, сэргийлэлтэд оролцогсдын үүргийн биелэлт, ажлын дэвшил, доголдол
- Хийсэн эмчилгээний арга, хэрэглэсэн эм бэлдмэлийн үр дүн
- Бусад хүчин зүйл

4.1.2.Сум, дүүргийн мал эмнэлгийн тасгийн боловсруулж Засаг даргаар батлуулсан дараах төлөвлөгөө, төсөл, дэд хөтөлбөрийн зардлыг сум, дүүргийн Засаг даргад хүргүүлж шийдвэрлүүлнэ. Үүнд

- Тархвар зүйн судалгааны дүгнэлтийг үндэслэн боловсруулсан хамуу өвчин гарахаас сэргийлэх, гарсан үед тэмцэх ажлын төлөвлөгөө, түүнийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны зардал.
- Харьяалах нутаг дэвсгэрийнхээ хүрээнд мал сүргийг, хамуу өвчнөөс сэргийлэх, эрүүлжүүлэх хөтөлбөр, төсөл, төлөвлөгөө, түүнийг хэрэгжүүлэх зардал.

4.1.3.Тархвар зүйн судалгааны дүнд суурилан зайлшгүй хэрэгжүүлэх шаардлагатай гэж тогтоосон нөхцөлд сум, дүүрэг, аймаг, нийслэлийн мал эмнэлгийн байгууллагаас нутаг дэвсгэрийнхээ мал сүргээ хамуу өвчнөөс сэргийлэх, эрүүлжүүлэх хөтөлбөр, төсөл боловсруулж, тухайн шатны Иргэдийн төлөөлөгчдийн Хурлаар батлуулж мөрдөнө.

4.2.Санхүүжилт: Мал, амьтны эрүүл мэндийн тухай хуулийн 35.1.3 зүйлийн дагуу хамуу өвчинтэй тэмцэх, арга хэмжээний зардлыг малчин, мал өмчлөгч иргэн хуулийн этгээд санхүүжүүлнэ.